

Tanja Komnenović¹

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

ASISTIRANA REPRODUKCIJA U SVETLU HRIŠĆANSTVA I ISLAMA. DIJALOG I/ILI SUKOB?

Apstrakt: Razvoj nauke i tehnologije čiji smo svedoci par decenija unazad imaju za cilj ne samo da unaprede kvalitet života, nego i život po sebi. Nove reproduktivne biotehnologije su predstavljene kao nešto u službi unapređenja života, ali se ispostavlja da takav razvoj počinje da rekonceptualizuje bazične pojmove identiteta, rodnih uloga, srodstva, socijalne jednakosti i postojećih kulturnih, religijskih i etičkih normi. Rad ima za cilj da doprinese razvoju naučnog promišljanja o odnosu novih reproduktivnih tehnologija kao savremenih tekovina koje veoma snažno utiču na život čoveka i religije kao nešto tradicionalnije mreže kategorijalnih pojmova pomoću koje je čovek saznava o sebi i svetu oko sebe. Rad analizira religijske poglede hrišćanstva i islama na homolognu (upotreba polnih ćelija supružnika suočenih sa sterilitetom) i heterolognu asistiranu reprodukciju (medicinske metode koje uključuju donatorstvo polnih ćelija) što ima za cilj da rasvetli mogućnosti dijaloga i/ili mesto sukoba primene novih reproduktivnih tehnologija i tradicionalnih religijskih shvatanja u slučajevima kada „prirodna“ reprodukcija nije moguća, a sterilitet krajnje nepoželjno stanje na individualnom i društvenom nivou.

Ključne reči: asistirana reprodukcija, hrišćanstvo, islam, antropologija, porodica, brak, infertilitet.

---

¹tanja.komnenovica@gmail.com

O novim reproduktivnim tehnologijama i asistiranoj reprodukciji

Ubrzan razvoj tehnologije u preteklih pola veka imao je i ima signifikantne implikacije na Čoveka, društvo i svet u kom se do tada živelo. Među svim ostalim promenama koje su se poslednjih decenija XX veka dogodile na polju ekonomije, društva, politike značajno mesto zauzima razvoj biotehnologija. Razvoj te oblasti doveo je do značajnih promena u dotadašnjem poimanju Čoveka i sveta (Lepetić 2014). Treba imati u vidu da su društvo i tehnologija međusobno konstitutivni elementi, što znači da su oba istovremeno i uzrok i posledica. (Inhorn i Birenbaum- Carmeli 2008). Religijski pogled na svet predstavlja neodvojiv aspekt društveno- kulturnog konteksta u kom se dešavaju biotehnološke inovacije koje postavljaju ozbiljne etičke i konceptualne izazove uvreženom kategorijalnom sistemu svakog društva, ali u kom se javljaju potrebe koje podstiču razvoj tehnologija.

Biotehnologije se u širem smislu određuju kao upotreba bioloških komponenti i procesa u medicinske, ekonomske i industrijske svrhe (Lepetić 2014, 97). Ukoliko se pojam biotehnologija koje se razvijaju od 70ih godina XX veka ograniči na polje medicine, tada se taj pojam uglavnom odnosi na tehnološki napredak u humanoj reprodukciji koji se označava nazivom nove biotehnologije ili preciznije nove reproduktivne tehnologije (ibid., 98). U tom slučaju nove biotehnologije imaju za cilj stratešku intervenciju i manipulaciju biološkim procesima i materijalima s ciljem reprodukcije ljudskih bića i transformacije načina stvaranja ljudskog života (ibid., 98). Nove reproduktivne tehnologije su veoma široka kategorija koja podrazumeva čitav spektar različitih medicinskih tehnika usmerenih ka humanoj reprodukciji. Nove reproduktivne tehnologije uključuju medicinske tehnike:,, (...) hormonske terapije, preko vantelesne oplodnje, do korišćenja tuđih jajnih

ćelija, sperme i gastacije, od trudnoće nakon menopauze i postmortem očinstva, do kloniranja i tzv. 'dizajniranih beba' (...)"²

Asistirana reprodukcija se često u literaturi koristi kao sinonim novim reproduktivnim tehnologijama. To je opravdano kada se ona široko definiše kao grupa svih medicinskih usmerenih ka humanoj reprodukciji, jer nove reproduktivne tehnologije to i jesu. Sa druge strane moguće je posmatrati pojam asistirane reprodukcije kao potkategorije onih konvencionalnih metoda humane reprodukcije koje su danas u upotrebi s ciljem potpomaganja reprodukciji dajući, priznavajući, oponašajući i dalje prirodan reproduktivni proces. Nove reproduktivne tehnologije koje ostaju izvan opsega tako definisane asistirane reprodukcije su na primer tehnike kloniranja ljudii ostvarivanje biološkog potomstva istopolnih partnera. koje su po principu znatno drugačije od konvencionalnog "prirodnog" začeća između dva pola.

„Začeće uz biomedicinsku pomoć jeste pojam koji obuhvata različite reproduktivne tehnologije telesnog (*in vivo*) ili vantelesnog (*in vitro*) začeća, koje se primenjuju u onim slučajevima kada začeće deteta nije moguće, iz različitih razloga, ostvariti prirodnim putem bez pomoći biomedicine"³. Asistirana reprodukcija se prema načinu i mestu sparivanja polnih ćelija se mogu prvom mestu podeliti na "veštačku" (telesnu) i vantelesnu oplodnju. Veštačka oplodnja podrazumeva metodu koja se najčešće koristi u slučaju muškog steriliteta, gde se u uterus žene medicinskim putem unose spermatozoidi partnera/supružnika ili anonimnog donatora. U manjem broju slučajeva ova tehnika potpomognute oplodnje se može koristiti ukoliko je žena neplodna i to u kombinaciji sa surogat majčinstvom (Lepetić 2014). Vantelesna ili *in vitro* fertilizacija podrazumeva uzimanje polnih ćelija i njihovo spajanje u laboratorijskim uslovima, a potom transfer više embriona ili selektovanog embriona u telo žene. Vremenski napredak ove tehnike

---

²Rada Drezgić, *Nove reproduktivne tehnologije i reproduktivna autonomija*, 2013 Dostupno na: <http://www.uzbuna.org/you/node/135/reprodukcija-vi%C5%A1kavi%C5%A1ak-reprodukcije-rod-u-ekonomskom-smislu/neoliberalizam-i-materinstvo-4>

³ Marija Draškić, *Biomedicinski potpomognuto oplođenje*, 2014.

<http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/dramar/bmpo.medicinsko%20pravo.pdf>

oplodnje iznedrio je čitav spektar varijacija upravljanja polnim ćelijama s ciljem začeća. Postoje broje vrste in vitro fertilizacije kao što su *transfer zigota (zigot intrafallopian transfer – ZIFT)*, *transfer gameta (gamet intrafallopian transfer – GIFT)*, *introcitoplazmatična mikroinjekcija sperme (intracitoplasmatic sperm injection – ICSI)*, *vantelesna oplodnja sa preimplantacionom genetskom dijagnostikom i selekcijom (preimplantation genetic diagnosis – PGD)*, *zamrzavanje embrionailikiva jajnika (cryopreservation)* i *surogat majčinstvo* (Lepetić 2014, 99). Sve nabrojane metode asistiranje reprodukcije se mogu podeliti na homologne i heterologne u zavisnosti od porekla biološkog materijala koje se koristi u medicinskim i biološkim postupcima oplodjenja. Homolognom metodom asistirane reprodukcije se smatra medicinska manipulacija polnim ćelijama partnera/supružnika, dok heterologna oplodnja podrazumeva donatorstvo polnih ćelija u slučaju nepodobnosti biološkog materijala žene ili muškarca.⁴ Sve pomenute metode biomedicinski potpomognute oplodnje bez izuzetka u određenoj meri su postavile, a to i dalje čine, izazov prihvaćenim sociokulturnim kategorijama i zahtev za njihovim redefinisanjem.

Novе reproduktivne tehnologije i konceptualne transformacije

Konsekvence upotrebe biomedicinskih metoda potpomognute reprodukcije uočene su na društveno- humansističkom polju filozofije, bioetike, teologije, sociologije, antropologije i pravnih nauka. Uzimajući u obzir dosadašnju literaturu u kojoj su iz različitih perspektiva obrađeni značajan broj problema vezanih za primenu ovih biomedicinskih metoda, aksiomatski se prihvata da ove metode humane reprodukcije predstavljaju ozbiljan izazov do sada prihvaćenim pojmovima prirodnog, određenja čoveka, seksualnosti, rodnih uloga u reprodukciji, srodstva, roditeljstva, porodice i dece (Evans i Hudson, 2007).

Ljudska reprodukcija se ne može posmatrati kao izolovana pojava po sebi. Naprotiv, ona se ne može tretirati van društvenog, kulturno i istorijskog konteksta jer se samo unutar tih okvira ona zaista

---

⁴Ibid.

može razumeti i proučavati. Prema tome autorka Tamara Lepetić nove reproduktivne tehnologije vidi kao deo čitavog skupa sociokulturnih, političkih i ekonomskih odnosa i procesa savremenog društva (Leptić 2014, 100). Savremene metode reprodukcije predstavljaju jedan od savremenih oblika moći nad ljudskim telom i životom, kao što je to bila i danas jeste religija i religijski tabui. U principu, društva i kulture moraju da izađu na kraj sa dve revolucionarne promene u shvatanju ljudske reprodukcije: razdvajanje seksualnih aktivnosti od reprodukcije i značaj učešća treće strane (Fathalla 2001, 9). Primena ovih postupaka sa polja medicine i genetike kao posledicu ima kategorijalnu inverziju. Dakle, metode asistirane reprodukcije "denaturalizuju" reprodukciju odnosno rađanje, a naturalizujuju tehnološki asistiranu reprodukciju čineći prirodno začecje nefikasnim i neizvesnim.⁵ Primena biomedicinskih postupaka potpomognute oplodnje u različitim socio-kulturnim kontekstima vrše inverziju i transformaciju svega onog što se u periodu pre njih i paralelno sa njihovim razvojem smatralo prirodnim, „Bogom datim“.

Poučeni religijski učenjima, konkretno kad je reč o judeo-hrišćanskoj tradiciji i porukom *Množite se!*, reprodukcija se shvata u kategorijama dužnosti ali ujedno i zadovoljstva ostvarenjem te svete dužnosti. (Pišev 2014) Mali deo ljudske populacije koja nije u biološkom smislu sposobna da ostvari svoje pravo na potomstvo, napretkom savremenih (bio)tehnologija, okrenula se medicini. Međutim, jasno je da se shvatanje reprodukcije u naturalističkim kategorijama kontrapozicionira prema asistiranoj reprodukciji, a parovi koji pribegavaju asistiranoj reprodukciji i dalje ostaju na suprotnom negativnom polu iako suštinski teže i pokušavaju da ostvare isti cilj-dobijanje potomstva.

Kada je reč o metodama asistirane reprodukcije u cilju prevazilaženja stanja steriliteta i ostvarenja roditeljske uloge, gotovo da sa sigurnošću se može reći da ne postoji društvo, kultura i religija koje će pred tim savremenim izazovom ostati ravnodušna. U društvima u kojim reprodukcija i reproduktivna prava načelno bivaju stvar individualnog

---

⁵Ibid.

izbora, ljudi koji imaju problem steriliteta podležu stigmatizaciji. Kao što je već ranije više puta naglašeno u tekstu, nove reproduktivne tehnologije su postavile brojne izazove pred kulturne, društvene i religijske ustaljene predstave i koncepcije. Koji su to konkretno izazovi? Na prvom mestu reč je o generalno o pitanju poverenja javnosti u nauku, zatim postoje konkretni etički i kulturološki izazovi vezani za ljudsku reprodukciju, a na trećem mestu je pitanje rekonceptualizacije rodni uloga u reprodukciji (Fathalla 2001, 8). Za ovaj rad ključna su poslednja dva aspekta, koja smatram neodvojivim.

Prema istom autoru kulturološke i etičke dimenzije koje se tiču problema asistirane reprodukcije treba razdvojiti iz analitičkih razloga. Sa jedne strane se nalazi *moralna panika*, a sa druge ideološka i religijska uverenja koja se tiču asistirane reprodukcije, dok se na trećoj poziciji nalaze utilitarističko shvatanje reprodukcije koje sagledava opravdanost upotrebe svih biomedicinskih metoda u odnosu na društvenu korist i korist potomstva (ibid.). Treba međutim imati u vidu opasnosti analitičkog segmentiranja stvarnosti, u kojoj su zapravo etički, ideološki, religijski aspekti čvrsto isprepleteni i međusobno zavisni. Na taj način fenomen *moralne panike* kao prve reakcije na asistiranoj reprodukciju, koja se javlja kada tradicionalna moralna uverenja bivaju „ugrožena“, nije moguće realno posmatrati kao izdvojen fenomen. (Fathalla 2001). Centralne ideološke i religijske tačke u vezi kojih se javlja moralna panika kao inicijalni odgovor na primenu metoda asistirane reprodukcije sureligijske i moralne predstave o embrionu i svetostbioloških srodničkih veza (ibid.,9).Religijske predstave o embrionu i začecu su presudne u oblikovanju stava prema asistiranoj reprodukciji, a javna debata o ovoj temi je u čvrstoj vezi sa temom o abortusu u zapadnom svetu (Evans i Hudson 2007), dok je pitanje srodničkih veza presudno u javnoj debati na Bliskom istoku (Pišev 2014).

Zašto je bitno uzeti u razmatranje religijske stavove dve velike religije prema asistiranoj reprodukciji ukoliko se pretpostavlja da je odlika savremenih društava sekularnost? Sociolog Piter Berger je zastupao stanovište da je proces sekularizacije neodvojiva od modernizacije, koje je kasnije sam opovrgnuo smatrajući da je danas

većina sveta religiozna s izuzetkom Zapadne Evrope. Tezu da zapravo modernizaciju prati desekularizacija svuda u svetu osim u Zapadnoj Evropi danas zastupa velik broj sociologa religije (Vukomanović 2012). Sociološka studija javnog mnjenja iz 2007. godine na prostorima SAD-a religijsku komponentu u javnoj debati u vezi sa primenom različitih metoda asistiranje reprodukcije vidi kao krucijalni faktor koji ima velik uticaj na stavove ljudi (Evans i Hudson 2007).

Prokreacija, roditeljstvo i rodne uloge u Hrišćanstvu i Islamu

Brojne napredne metode humane reprodukcije koje se kriju pod zajedničkim imenom asistirana reprodukcija na različite ali suštinski slične načine problematizuju koncept roditeljstva, naročito kada je reč o religijskom shvatanju reprodukcije. Različite metode asistiranje reprodukcije su uvele dve radikalne promene u samo shvatanje principa i prirode prokreacije koje je već dugo religijski i kulturološki konceptualizovano: razdvajanje seksualne aktivnosti i reprodukcije i učešća treće strane (Fathalla 2001, 9).

Stavovi po pitanju reproduktivnih praksi nisu monolitni čak ni u okviru jedne religije kao što je hrišćanstvo ili islam, premda je u nekim slučajevima moguće istaći načelan stav. Katolička crkva zauzuma isključivo negativan stav prema asistiranoj reprodukciji. Rimokatolička crkva smatra da je primarna funkcija braka prokreacija, s toga je jasno zašto se ona istovremeno jasno protivi korišćenju kontraceptivnih sredstava kao nečeg što narušava suštinu braka, seksualnih aktivnosti i prirode. Takođe je veoma bitno i to da se embrion u hrišćanstvu od samog začeća smatra živim bićem, stoga je jasno zašto se kontracepcija i abortus smatraju grehom i negativno su konotirani (Schenker 2000). Postoje tri ključne dogme katoličke crkve koje se problematizuju primenom asistiranje reprodukcije. Na prvo mesto katolička crkva stavlja svetost ljudskog života i fundamentalno pravo na život svakog pojedinca. Iz ovog principa sledi da je ljudska prokreacija koja stvara život i institucija braka neodvojive i suštinski povezane. Brak je sveta zajednica dvoje ljudi čija je suština ostvarivanje potomstva. Treći religijski princip se tiče imperativa poštovanja ljudskog integriteta i dostojanstva, a odnosi

se prvenstveno na odnos prema infertilitetu i šire na celo polje medicinske etike (Schenker 2005, 310). Proces potpomognute oplodnje je nemoralan i protivzakonit i degradira ljudski život jer dolazi u sukob sa „prirodnim“ procesom nastanka ljudskog života seksualnim činom supružnika. Suština hrišćanskog ideala ljubavi manifestovan brakom i seksualnim činom muškarca i žene biva narušena zajedno sa ljudskim dostojanstvom (ibid.). Jedini prihvatljivi vidovi asistiranе reprodukcije iz perspektive katoličke crkve jeste transfer gameta u Falopijevu tubu (*GIFT*) kao alternativa *in vitro* oplodnje i intrauterina inseminacija (IUI). Ove tehnike potpomognute oplodnje su prihvatljive, jer za razliku od svih ostalih, najmanje su zavisne od laboratorije i „veštačkih uslova“ (ibid., 311).

Pravoslavna crkva odobrava mnoge metode asistiranе reprodukcije bračnih parova suočenih sa sterilitetom. *In vitro* fertilizacija se iz vizure ove Crkve smatra posebno problematičnom jer prilikom ovog postupka stvara više embriona od koji samo jedan biva upotrebljen. Crkva kao nerešiv problem u asistiranoj reprodukciji vidi sudbinu embriona koji su višak, a koji se smatraju nosiocima ljudskog života, pa se zato asistirana reprodukcija i abortus slično tretiraju u teološkoj raspravi. Rešenje tog problema jeste upotreba jedne jajne ćelije u svrhu oplodnje ili transfer svih oplođenih jajnih ćelija u telo žene čime se ili smanjuje efikasnost uspešnog razvoja embriona ili se povećava šansa višeplođnih trudnoća.⁶ Moralno su nedopustivi svi procesi vantelesne oplodnje koji uključuju pripremu, čuvanje i namerno uništavanje embriona.⁷ Hrišćanska pravoslavna crkva kao alternativu prirodnom začecu, ali sa rezervom prihvata sve vrste potpomognute oplodnje ukoliko se uzmu u obzir teološki principi koje ona zastupa i ukoliko se brak kao sveta zajednica dvoje ljudi i ljudsko dostojanstvo tim postupcima ne dovode u pitanje. Ukoliko potomstvo supružnici nisu u mogućnosti da ostvare ni jednim od ova dva načina, savetuje se mirno prihvatanje života bez potomstva ili usvajanje dece.

---

⁶http://www.spc.rs/sr/veshtachka_oplodnja_granica_kada_chovek_postaje_chovek

⁷http://www.crkvaub.rs/crkva/put_u_srediste_duse/item/2035-sedmi_deo/2035-sedmi_deo

Sa druge strane protestantska i anglikanska crkva su dosta popustljive po tom pitanju. Razlog tome se nalazi u samom shvatanju cilja braka, seksualnih aktivnosti i prokreacije. Judaizam se smatra najliberalnijom granom hrišćanstva kada se govori o novim reproduktivnim tehnologijama, uz činjenicu da je na geografskim prostorima gde je dominantan kao konfesija ove tehnologija najrazvijenije. Na primer, Izrael je vodeća država u razvoju novih reproduktivnih tehnologija sa najvećim brojem klinika za lečenje steriliteta po glavi stanovništva (Schenker 2005).

U islamskom su metode novih reproduktivnih tehnologija nešto prihvatljivije kada je reč o bračnom sterilitetu. U religijskim knjigama islama poznati su imperativi braka, porodice i potomstva. Kada prirodno začće potomstva nije moguće, islamska teologija jasno podržava potpomognutu oplodnju, čak i u odnosu na usvajanje dece kao alternativu ostvarenja bračnog potomstva. Lečenje steriliteta nije samo poželjno, nego je u islamskoj teologiji na nivou obaveze. Na primer, asistirana reprodukcija je prihvatljiva ukoliko ona podjednako uključuju i muškarca i ženu u sam proces. Dozvoljava se upotreba kontraceptivnih sredstava i abortus samo pod određenim uslovima i okolnostima. (Schenker 2005, 77).

Ono što je međutim zajedničko i hrišćanskom i islamskom učenje jeste svetost ljudske prokreacije i ostvarenja čovekove suštine putem stvaranja porodice i potomstva. Zato se neplodnost vidi kao ogroman problem i stigma. Na osnovu analize kreacionističkih religijskih mitova, moguće je uočiti na koji način određene religije shvataju ljudsku reprodukciju i roditeljstvo. Kreacionistička priča i motiv bezgrešnog začća u hrišćanstvu i motivi očinstva u Islamu su centralni u takvom pokušaju i ilustrativno mogu približiti problem religijskih učenja i novih reproduktivnih tehnologija.

Hrišćanski mit o nastanku sveta determiniše muškarca kao stvaraoca sveta i života. Na prvom mestu to je Bog koji je označen kao muškarac, a koji prvo stvara drugog muškarca i daje mu moć dominacije na zemlji. Figura žene oličena u Evi nastaje od rebra muškarca što dalje potvrđuje da je muškarac taj koji stvara život i koji je otac svih ljudi. Sa druge strane priča o bezgrešnom začću takođe postulira Oca kao nešto božansko, primarno i gradivno, dok je žena ta koja nastavlja da neguje

ono što je muškarac inicijalno stvorio. Generalno, ukoliko sagledamo rodne uloge u dihotomnom modelu, žene su u judeohrišćanskoj tradiciji smatrane izvorom greha, nečim nečistim, senzualnim, seksualizovanim i sekundarnim (Pišev 2014). Seksualna aktivnost je sa stanovišta ove religijske tradicije smatrana isključivo sredstvom za prokreaciju. Zadovoljstvo prilikom seksualne aktivnosti je okarakterisano kao nešto zlo, nedostojno i neprihvatljivo (Schenker 2000). Jasno je da su muškarac i žena u hrišćanstvu pozicionirani neravnopravnom učešću u prokreaciji, pri čemu je muškarčeva uloga primarna a ženina sekundarna i pomoćna (Delaney 1989).

Kreacionistički mit u islamu poseduje mnoge sličnosti i poseduje veoma velik uticaj na način sklapanja brakova i srodnički sistem. Autori koji su obavili istraživanje u Turskoj su uočili veliki značaj koji endogamni brakovi patrilinearanih grupa imaju. Kada se radi o takvoj vrsti sklapanja braka, reč je ne samo o povezivanju biloških srodnika, nego je to izvesni garant lojalnosti, tradicije, etike i očuvanja časti grupe (Pišev 2014). U kakvoj je to relaciji sa predstavom o prokreaciji? Naime, zakoni sklapanja brakova su u vezi sa religijskim shvatanjem prokreacije u metafori zemlja-seme. U tom slučaju simbolički, žene se predstavljaju kao zemlja, a muškarci kao seme. U želji da zadrže zemlju u svom vlasništvu, pa i žene (jer su žene u simboličkom smislu shvaćene kao zemlja), preferencijalni brak je onaj u okviru svoje familije. Muškarac se prema Kuranu predstavlja kao seme odnosno potencijal stvaranja deteta, a žena kao zemlja koja ima ulogu odgoja (Delaney 1991). Kada piše o islamskoj bioetici, Marko Pišev naglašava da je jedan od vodećih principa očuvanje partilinearne porekla i biološko očitstvo u svim sferama, jer je on za ovaj religijski sistem od ogromne važnosti. (Pišev 2014, 155). Stoga se reproduktivna nemoć shvata kao velik biološki hendikep i stigma, naročito kada je u pitanju muška neplodnost. Zbog toga žene često preuzimaju na sebe krivicu za neplodnost. Status žena i rodne uloge u islamskom svetu su predmet brojnih debata. Međutim, iako je u stvarnosti sasvim prihvaćeno da se ženi prida epitet muževljevog vlasništva i da žena ima veoma mala prava u javnoj sferi, verska učenja karakterišu ženu ipak kao nešto pozitivno. Sa druge strane, stav islama prema seksualnoj aktivnosti je

umnogome sličan hrišćanskom. Seksualna aktivnost se odobrava samo u braku i samo u cilju dobijanja potomstva (ibid.,155).

Za razliku od rodni ulova u reprodukciji konstruisanih u religijskim dogmama, rodne uloge u kontekstu asistirane reprodukcije bitno bivaju izmenjene. Kada govorimo o tome naročito je značajna činjenica uloga muškarca u reprodukciji znatno smanjuje, što predstavlja velik kulturološki problem u islamskom svetu u kom je patrilinearnost imperativ. Kako Veselin Mitrović zapaža u krajnjem slučaju bi nove reproduktivne tehnologije dovele do samoreprodukcije žena i potpunog isključivanja uloge muškaraca u toj sferi (Mitrović 2012, 65).Rodni identiteti su nerazdvojivi od novih reproduktivnih tehnologija jer one različito specifikuju i diferencijiraju tela muškaraca i žena. Sagledavajući njihovu orijentisanost, sa sigurnošću se može zaključiti da su nove reproduktivne tehnologije više okrenute telu žene, što je samo nastavak tradicionalo uvreženog shvatanja da je reprodukcija isključiva odgovornost i uloga žene, pa i problemi koje humana reprodukcija nosi sa sobom kao što je fertilitet potpada pod žensku odgovornost. Činjenice sa druge strane svedoče da je u polovini slučajeva parova suočenih sa infertilitetom odgovoran i muški partner.Prva u nizu konsekvenci popularizacije novih reproduktivnih tehnologija jeste osnaživanje kulta majčinstva kao jedine i glave uloge u životu žene. Druga u nizu posledica upotrebe ovih medicinskih tehnologija jeste marginalizacija muškaraca u procesu ljudske reprodukcije ovim putem. U mnogim društvima muški sterilitet je duboko tabizirana tema, što ima za posledicu da su metode asistirane reprodukcije u manjoj meri napredovale kada je reč o prevazilaženju muškog steriliteta.Sa jedne strane bioemdicinske tehnologije u ekspanziji mogu da oslobode ženu stigme koju sa sobom nosi sterilitet, dok sa druge strane one istovremeno vrše prinudu usmeravajući žene da se opredele za materinstvo kao glavnu i isključivu.

8

---

⁸Rada Drezgić, *Nove reproduktivne tehnologije i reproduktivna autonomija*, 2013 Dostupno na: <http://www.uzbuna.org/you/node/135/reprodukcija-vi%C5%A1kavi%C5%A1ak-reprodukcije-rod-u-ekonomskom-smislu/neoliberalizam-i-materinstvo-4>

Imajući u vidu da su imperativi reprodukcije, roditeljstva i porodice simbolički visoko pozicionirani u hrišćanskom i islamskom religijskom sistemu, postavlja se problem steriliteta i nemogućnosti ostvarenja roditeljske uloge. Prema tome sledeće pitanje koje se pokreće je shvatanje neplodnosti u ova dva religijska sistema i upotrebe metoda asistirane reprodukcije radi ostvarenja potomstva *neprirodnim* putem. Da li su religijske tradicije i na koji način spremne da prihvate napredak tehnologije i usklade ih sa svojim učenjima?

Hrišćanstvo svoja religijska uverenja zasniva kako na Bibliji tako na sopstvenim uverenjima i stavovima koje ustaljuje crkvenim zakonima i saborima. Na taj način zvanični stavovi hrišćanske crkve ostaju na nivou dogme koju svaki vernik treba da ima u vidu, ali koji ne predstavljaju u jednakoj meri jeres poput nepoštovanja biblijskih učenja. Ni islamska bioetika nije monolitna i da ona svoje stavove crpi iz samih temelja islama: Kurana, hadisa i šerijata (Pišev 2014, 156). Kao svetske religije i islam i hrišćanstvo su diferencirani na brojne struje čija učenja se u velikoj meri razlikuju. No, moguće je sa izvesnom dozom opreznosti govoriti o nekim opštim verskim načelima, jer bi se za potrebe ovog rada lakše razumeo sukob i/ili dijalog između ove dve religije i biomedicinskih inovacija u domenu ljudske reprodukcije.

Uopšteno, korisnost primene novih reproduktivnih tehnologija, uprkos protivljenju religijskim učenjima, se ne može poreći naročito kada je reč o asistiranoj reprodukciji čiji je glavni cilj prevazilaženje probelma steriliteta. Kontroverza nastaje u trenutku kada se na neki način primeti tendencija *kazloupotrbama*. Zloupotrebom religijski autoriteti označavaju slučajeve kada se asistirana reprodukcija koristi van ustaljenih društvenih i kulturoloških okvira i fundamentalno ih ugrožava. U slučaju hrišćanstva i islama nedopustivo je ostvarivanje potomstva „veštačkim“ putem van institucije braka i donatorstvo polnih ćelija (Serour 2001). Ipak, kontroverze i opšta slika religijskog protivljenja primeni metoda asistirane reprodukcije se vremenom sve više menja.

Kada je u pitanju Islam, metode biomedicinski potpomognute oplodnje su prihvatljive samo onda kada njihovom upotrebom činimo manju štetu radi uklanjanja veće. Obaveza svakog muslimana je da se,

kada su u pitanju moralno i religijski problematična pitanja, obrati za mišljenje versko-pravnom autoritetu koji će na najbolji način sagledati problem i uskladiti ga sa verskim zakonima.(Pišev 2014, 157).Osim toga 80ih godina XX veka su na Bliskom istoku, kolevci velikih religijskih tradicija, održana tri verska sabora- u Al-Azhar-u 1980.godine, Meki 1984.godine i Aleksandriji 1989.godine (ibid., 157).Odluke sa tih verskih sabora su postale prihvatljive kako lekarima, tako i pacijentima, verskim poglavarima i političarima. Time je uspostavljena i verska i zakonska kontrola nad centrima za asistiranu reprodukciju. Parovi koji imaju problem steriliteta su ohrabreni da potraže pomoć u rešavanju tog problema u centrima. Međutim, mogućnosti koje asistirana reprodukcija pruža ostaju verski i moralno neupitni sve dok se u proces oplodnje ne uključuju gameti treće osobe. Samim tim se isključuju kao mogućnosti donacije sperme, jajnih ćelija, embriona i surogat roditeljstva. Stavovi sa ova tri sabora se razlikuju po pogledu surogat roditeljstva. Saborom u Meki koja je regulisala stav islamske zajednice prema asistiranoj reprodukciji i aleksandrijska crkva su dozvolile surogat majčinstvo ukoliko se radi o drugoj ženi istog muškarca ili ženi muškarca koji je blizak porodici. Ta odluka je bila kratkog trajanja jer je ubrzo poništena, nakon čega je zauzet isključiv i negativan stav po pitanju ove prakse (Serour 2001).Na ovom priemeru se na veoma dobro vidi na koji način religijska uverenja i primena metoda asistirane reprodukcije mogu da vode dijalog umesto da se njihov odnos karakteriše isključivo kao sukob dve nepomirljive stvari. Zvanična učenja i stav religijskih insitucija mogu da budu fleksibilna i prilagode svoje stavove i učenja tekovinama savremenog doba, te na taj način očuvaju svoju svetonazornu ulogu.

Heterologna asistirana reprodukciju iz religijskog aspekta

Reproduktivna prava žene verovatno nikada nisu po prirodi bila individualna nego relacionala, jer su žene oduvek ali i dalje nosileodogovrnost za reprodukciju koja nije samo individualna stvar nego i duštvena.⁹

---

⁹Ibid.

Činjenica koja svedoči o tome jeste da individua prema religijskim učenjima i moralu nema pravo da metode biomedicinski potpomognute reprodukcije koristi izvan institucije braka kao priznate zajednice muškarca i žene. Koncept takve svete zajednice kojoj je logičan nastavak potomstvo bi bio narušen ukoliko bi u biološkom smislu neka od brojnih biomedicinskih metoda reprodukcije involvirala treću stranu. Hrišćanstvo i Islam se iz donekle sličnih ali i različitih razloga protive svakom vidu donorstva polnih ćelija i “surogat” majčinstva, a takođe je različit stepen uticaja verskih zakona na svakodnevni život.

Praksa donorstva polnih ćelija prema hrišćanskim učenjima nraušava integritet ličnosti, svetost bračnih veza i “ohrabruje neodgovorno majčinstvo ili očinstvo”, “ruši osnove porodičnih veza” jer dete pored socijalnih ima i biološke roditelje.¹⁰ Činjenično stanje pokazuje da se vodeće klinike i banke polnih ćelija nalaze upravo u pojedinim evropskim državama. U zapadnom svetu gde dominira hrišćanstvo u vidu različitih religijskih struja, reproduktivne tehnologije su sve manje pitanje religije, porodičnih i srodničkih veza, a u većoj meri one predstavljaju jedno novo tržište koje podleže ekonomskim principima. Pitanje biomedicinski potpomognute reprodukcije jeste značajno sa religijskog i etičkog aspekta, ali ono takođe predstavlja biznis sa milionskim obrtom novca. Uprkos religijskim stavovima koji se protive donatorstvu polnih ćelija, heterologne metode biomedicinski potpomognute oplodnje su ustaljena praksa koja je zakonski ozvaničena u naprednim državama Zapada. Pravo ostvarenja potomstva ovim putem imaju supružnici suočeni sa sterilitetom ili nekon genetskom bolesti, ali i pojedinci koji žele da ostvare potomstvo izvan institucije braka, istopolni parovi i pojedinci koji dobrovoljno pristaju na ulogu samohranog roditelja (Almeling 2007). Donirane jajne ćelije su na takvom tržištu pedeset do sto puta skuplje nego sperma, te pristup ovakvim metodima asisitirane reprodukcije imaju bogatiji slojevi stanovništva, dok donori polnih ćelija takođe u određenoj meri ostvaruju finansijsku dobit. U

---

¹⁰ http://www.crkvaub.rs/crkva/put_u_srediste_duse/item/2035-sedmi_deo/2035-sedmi_deo

zapadnom socijalnom diskursu o doniranju polnih ćelija evidentno je osim po tržišnoj ceni da je više vrednovano doniranje jajnih ćelija koje se predstavlja terminima “dara života”¹¹. Sa druge strane doniranje sperme se često označava kao posao koji ima za pomoć da pomogne recipijentima da ostvare potomstvo koje žele. Klijenti banki sperme u SAD-u i Evropi su bili uglavnom heteroseksualni parovi suočeni sa muškim sterilitetom, lezbejski parovi i neudate žene (Ameline 2007). Klijenti banke sperme mogu birati spermu prema različitim karakteristikama donora kao što su fizički izgled, akademsko obrazovanje i etnička pripadnost. Anonimost donora i recipijentata je preferencijalna zbog zakonske zaštite obe strane, ali je pod određenim regulativama moguće pružiti delimične informacije. U zakonskom smislu donor nije dužan i prinuđen na priznavanje roditeljstva niti ima pravo na kasnije traženje prava na roditeljstvo.¹²“Klijenti” banki jajnih ćelija su osim heteroseksualnih parova suočeni sa ženskim sterilitetom, postali i gej parovi i neoženjeni muškarci koji žele potomstvo usled čega doniranje jajnih ćelija i njihova oplodnja podrazumeva i “surogat”majčinstvo (Ameling 2007).Kada govorimo o doniranju polnih ćelija, naročito kada je u pitanju doniranje jajnih ćelija i “surogat” majčinstvo, javlja se čitav niz kulturoloških i etičkih problema. Iz perspektive srodstva mogu se označiti najmanje tri tipa majčinstva kada je reč o doniranju jajnih ćelija: genetsko majčinstvo, biološko/gestaciono majčinstvo i socijalno majčinstvo.¹³Doniranjem jajne ćelije koja se nakon oplodjenja implantira u telo žene koja želi potomstvo moguće je najviše ostvariti ulogu biološke/gestacione majke (biološke jer se embrion razvija u telu majke koja želi potomstvo) i socijalne uloge majke, dok se u slučaju surogat majčinstva ostvaruje uloga socijalnog roditelja, dok se genetskom i biološkom majkom smatra žena koja je rodila dete (Ameling 2007). Kako je u hrišćanskom etosu kult majčinstva dominantan javljaju

---

¹¹<http://www.pbs.org/newshour/rundown/sex-cells-the-gender-divided-market-for-eggs-and-sperm/>

¹²Marija Draškić, Biomedicinski potpomognuto oplodjenje, 2014
<http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/dramar/bmpo.medicinsko%20pravo.pdf>

¹³ <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/genetic+mother>

se brojni moralni i kulturološki problemi. Hrišćanski sistem srodstva je bilateralan što znači da su za dete načelno podjednako bitne obe srodničke linije i sa očeve i sa majčine strane. Ipak muškarcu u začecu deteta pripisuje primarna uloga. U hrišćanstvu muškarac je kreator deteta, dok je ženska uloga u prokreaciji okarakterisana u terminima rađanja i nege (Pišev 2014, 160). Hrišćanska uloga muškarca kao stvaraoca, a žene kao negovateljice nailazi na kompleksnije verzije kada je u pitanju doniranje polnih ćelija. Iako je muškarcu pridodata moć stvaranja deteta svojim semenom, žena je ta koja ima dužnost da više bude vezana i odgovorna za detetov razvoj. U takvim tradicionalnim hrišćanskim koncepcijama rodnih uloga u prokreaciji, možemo naći uzrok poimanja donacije jajnih ćelija kao "dara života" i njihove veće (tržišne, ali i simboličke) vrednosti. Takođe je negovateljska uloga žene u odgoju deteta argument za visoko vrednovanje socijalne uloge majke, koja u većoj meri može da odnese prevagu nad biološkom i genetskom ulogom majke u kontekstu surogat majčinstva.

U islamu je naročito problematično rušenje bioloških veza deteta i oca doniranjem sperme, jer je u islamskom svetu patrilinearnost osnova društvenog uređenja. Muški sterilitet i doniranje muških polnih ćelija je u većoj meri stigmatizujuće nego kada je reč o ženskoj neplodnosti, doniranju ženskih polnih ćelija (Inhorn 2006). U patrilinearnim društvima na Zbog važnostibiološke veze oca i potomaka za društveni poredak, a potom i zbog prakse poliginije prema kojoj je dozvoljen brak sa najviše četiri žene, socijalna stigma je mnogo veća u slučaju muškog steriliteta (Jovanović 2014, 177). Donacija sperme i osnivanje banke sperme je u islamskom svetu strogo zabranjena sa religijskog aspekta koji je u jačoj vezi sa svetovnim pitanjima nego što je to slučaj sa hrišćanstvom na Zapadu. Bračni parovi suočeni sa sterilitetom u većoj meri se okreću u islamu okreću religijskim zakonima u skladu sa kojima biraju "dozvoljene" metode asistirane reprodukcije (Inhorn 2006). Osim problema rušenja srodničkih veza, očuvanja institucije braka i porodice po tradicionalnom modelu, postoji moralni problem "preljube" kojom se smatra spajanje polnih ćelija jednog od supružnika i treće strane. Takođe je značajan moralni problem mogućnost incesta među potomcima anonimnog donora polnih ćelija (Inhorn 2014, 439).

Na Zapadu je moguće legalnim putem metodama asistiranje reprodukcije u kojoj se koriste donirane polne ćelije ostvariti potomstvo u okviru bračne zajednice ili van nje bez direktnih religijskih sankcija. U islamskom svetu od skora su se javile tendencije ka slabljenju oštrih religijskih zabrana donorstva polnih ćelijau šiitskom islamu (Inhorn 2006, 436).Supružnici kojima je potreba donacija polnih ćelija, u slučaju šiitskog islama, imaju mogućnost da se obrate religijskom sudu koji će razmotriti njihov slučaj u prisustvu stručnjaka, svedoka bračnog para i donora. Kako je poliginija dozvoljena,a poliandrija zabranjena u islamu manje problematičnim u etičkom smislu suslučajevi kada je potrebna donacija jajnih ćelija. Donacija sperme se teorijski može opravdati samo u slučaju udovica ili neudatih žena, gde bi dete bivalo veoma stigmatizovano i marginalizovano zbog nepostojanja patrilinarnog porekla (Inhorn 2014, 435).Bioetičke dileme islama vezane za donorstvo polnih ćelija jesu odobravanje donacije sperme; poreklo deteta;anonimne donacije polnih ćelija; mogućnost ostvarivanja čvrste porodične veze deteta i roditelja bez jasne biološke veze; uvođenje finansijske nadoknade za čin donorstva; privremeno sklapanje brakasa donorom polnih ćelija prvenstveno jajnih ćelija i sl. (Inhorn 2014, 435). Od svih mogućih pitanja i morlanih dilema, tendenciju da najbrže bude rešeno ima ono koje se tiče donacija jajnih ćelija u slučaju ženskog steriliteta (Inhorn 2014, 437).

Zaključak

Rad je imao za cilj da doprinese promišljanju prirode odnosa novih reproduktivnih tehnologija kao savremenih tekovina koje veoma snažno utiču na život čoveka i religije kao nešto tradicionalnije mreže kategorijalnih pojmova pomoću koje čovek saznavadogovore nasopstvena egzistencijalna pitanja. Rad je kroz komparativne primere religijskih stavova hrišćanstva i islama prema različitim metodama asistiranje reprodukcije imao za cilj da ukaže na različite i slične konceptualne izazove i bioetičke dileme u dva različita verska sistema i sociokulturna konteksta. Uočeno je da primena određenih metoda značajno dovodi u pitanje religijska određenja Čoveka, ljudskog

dostojanstva, prirode, koncepta Boga, prokreacije, braka, srodničkih odnosa i rodničkih uloga u reprodukciji. Nove reproduktivne tehnologije imaju ogroman potencijal da menjaju, ali to zaista i počinju da čine, ljudski život i društveno-kulturne predstave. Sa druge strane oni nisu *sui generis* pojava, nego plod društava kasne modernosti. Nove tehnologije su duboko kulturološki ukorenjene i kontekstualizovane odnosima moći, postojećim društvenim relacijama, kulturnim normama i sistemu znanja i verovanja. Iako deluju kao globalni fenomen, nove reproduktivne tehnologije tek usadejstvu sa lokalnim etosima pokazuje svoju transformativnu snagu i stvarne efekte na postojeće sisteme znanja i verovanja.

Literatura

1. Almeling, R. (2007) Selling Genes, Selling Gender: Egg Agencies, Sperm Banks, and the Medical Market in Genetic Material. *American Sociological Review* vol. 72 no. 3: 319-340.
2. Delaney, C. 1986. The Meaning of Paternity and the Virgin Birth Debate. *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 21(3): 494-513.
3. Devedžić, M. (2004) Razvoj reprogenetike i njeni demografski aspekti. *Stanovništvo* 1-4:45-65.
4. Draškić, M. *Biomedicinski potpomognuta oplodnja*. <http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/dramar/bmpo.medicinsko%20pravo.pdf>, 2014.
5. Drezgić, R. *Nove reproduktivne tehnologije i reproduktivna autonomija*, <http://www.uzbuna.org/yz/node/135/reprodukcija-vi%C5%A1kavi%C5%A1ak-reprodukcije-rod-u-ekonomskom-smislu/neoliberalizam-i-materinstvo-4>, 2013.
6. Dutney, A. (2007) Religion, infertility and assisted reproductive technology. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics and Gynaecology* 21(1): 169-180.
7. Evans, J. H. i Hudson, K. (2007) Religion and Reproductive Genetics: Beyond Views of Embryonic Life. *Jurnal for the Scientific Study of Religion* 46: 565-581

8. Fathalla, M. F. (2001) Current challenges in assisted reproduction. *Current practices and controversies in assisted reproduction: report of a WHO meeting*, ed. Vayena,E., Rowe, P. J. i Griffin, P. D. Geneva.
9. Grebeldinger, J. (2013) Assisted Reproductive Technologies: Reviewing Recent Perspectives and Addressing Research Gaps in Medical Anthropology.
10. Inhorn, M. C. i Birenbaum-Carmeli,D. (2008) Assisted Reproductive Technologies and Culture Change. *Annu. Rev. Anthropol.* 37:177–96.
11. Inhorn, M. C. (2006) Making Muslim Babies: IVF And Gamete Donation In Sunni Versus Shi'a Islam. *Culture, Medicine and Psychiatry* (30): 427–450
12. Jovanović, N. (2014) Islam i savremeni svet- Religijske zabrane:primeri i prakse u svakodnevnom životu. *Religija i tolerancija* Vol. XII, no.21: 150-180.
13. Lepetić, T. (2014) Nove reproduktivne tehnologije-novi oblici moći nad telom *Antropologija* 14: 97-113
14. Mitrović,V. (2012) Liberalna eugenika: ideologija poboljšanja? *Antropologija* 12 (2): 63-97
15. Pišev, M. (2012) "Zovite ih po očevima njihovima": muška sterilnost i nove reproduktivne tehnologije u svetlu Islama. *Antropologija* 12 (2): 155-167.
16. Schenker,J. G. (2005) Assisted reproductive practice: religious perspectives. *Reproductive BioMedicine*10 (3): 310-319.
17. Schenker, J.G. (2000) Women's reproductive health:monotheistic religious perspectives.*International Journal of Gynecology & Obstetrics* 70: 77-86.
18. Serour,G. I. 2001.Attitudes and cultural perspectives on infertility and its alleviation in the Middle East area. *Report of a WHO meeting* , ed. , ed. Vayena,E., Rowe, P. J. i Griffin, P. D. Geneva.
19. Sharp, L. A. (2000) The Commodification of the Body and its Parts.*Annual Review of Anthropology* 29: 287-328.

20. Vukomanović, M. (2012) „Religija pred izazovima mnogostruke modernosti“, *Religija i tolerancija* 10 (17): 47-62

Tanja Komnenović

**Assisted reproduction in the Light of Christianity and Islam.
Dialogue and / or Confrontation?**

Abstract: The aim of the development of science and technology that we have been witnessing in the past decades, is not only to improve the quality of life, but life itself. New reproductive technologies are presented as something in service of improving life, but it turns out that this development is beginning to re-conceptualize the basic concepts of identity, gender roles, kinship, social equality and existing cultural, religious and ethical norms. The purpose of this paper is to contribute to the development of scholarly debates about the relationship of new reproductive technologies, seen as modern achievements which strongly influence the life of a man, and religion, as something of a more traditional network of conceptions and ethos that a man uses to learn about himself and the world around him. The paper analyzes the religious views of Christianity and Islam on the homologous (medical procedures that use sex cells of reproductively-challenged spouses) or heterologous (medical methods which include donation of sperm and/or eggs) assisted reproduction, with the aim of finding the opportunity for dialogue and/or place of confrontation in applying new reproductive procedures and traditional religious conceptions, in cases when "natural" procreation is not possible and infertility is a highly undesirable condition both on individual and social level.

Key words: assisted reproduction, Christianity, Islam, anthropology, family, marriage, infertility